

A magyar nyelv ügye Pest, Buda és Óbuda közigazgatásában.

Nyelvkérdésről beszélni a XVII. századvégi Pesten és Budán, vagy a XVIII. századbéli Pesten, Budán és Óbudán — különösképen a nyelvkérdést mai értelmében véve — anachronizmus volna. A magyar nyelvi mozgalom XVIII. századi kezdetei nem egyebek kultúrtörékvéseknél, melynek zsöngéit a felvilágosodás filozófiája élteti.¹⁾ Csak az 1790-es években megindult és az 1840-es évekig elhúzódott magyarnyelvi küzdelem veti felszínre a nyelvkérdés modern értelmezésű problémáit, amelyek a nemzeti és politikai lét talajában gyökereznek. Ilyen értelemben azonban a magyar nyelv ügye nem partikuláris probléma többé, hanem országos érdekű. A kérdés valóban mint országos vonatkozású ügy nyer megoldást és amikor az eredmények realizálásaképpen Pestet, Budát és Óbudát érinti: a magyar hivatalos nyelv bevezetésének ügye nem lesz egyéb közigazgatási problémánál.

A török uralom alól felszabadult és új életet kezdő Pest és Buda ügyvitelének hivatalos nyelvét nem határozza meg jogszabály. Gyakorlatilag azonban hosszú időre — másfél évszázadra — egyirányú tájékozódást mutat a két város közigazgatásának nyelve; nevezetesen a nagymértékben meggyérült lakosságú városok új telepeseinek, a németiségnek nyelvi igényeihez símul. Az újratelepítés csaknem homogén német jellege megfelel a császári udvar magyarországi neoacquisticára vonatkozó elgondolásainak.²⁾ A német telepések helyfoglalását a városok közigazgatásának tengelyében, a tanácsban, híven mutatják az első tanácsülési jegyzőkönyvek. E feljegyzések kivétel nélkül németnyelvűek. De az autonóm közigazgatás központi és legfőbb szervének, a tanácsnak életírása, a tanácsülési jegyzőkönyv is csak nagyon rövid ideig őrizhette meg tiszta németnyelvűségét. A magyarországi közigazgatás latin kultúrája csakhamar — még a XVII. század utolsó éveiben — beülteti terminus technicusait a jegyzőkönyvekbe, sőt teljes latinnyelvű bejegyzésekkel teszi azokat változatossá.

A pesti tanácsülési jegyzőkönyvekben már 1694 április 30-án olvashatjuk az egyébként egyhangúan német szöveg között: »Eodem dato ut supra«³⁾ bejegyzést, amikor is a jegyzőkönyv írója, nem akarván ismételni az időpont megjelölését, tudtunkra adja, hogy a következő ügyet is a fentebb megjelölt napon tárgyalták. 1694 augusztus 27-én már teljes latinnyelvű bejegyzést olvashatunk a pesti tanácsülési jegyzőkönyvekben.⁴⁾

Budán hasonlóképpen már a XVII. századvégi jegyzőkönyvek németnyelvű bejegyzései között olvashatunk latin kifejezéseket. A végzés »decretum«, az ülés »sessio«; az ugyanazon napon tárgyalt ügyek előtt »eodem dato«, az ülésen megjelentek neve előtt »praesentibus«, és ha a tanácsbeliek teljes számban megjelentek, »praesentibus omnibus« kifejezéseket olvasunk.⁵⁾ Az 1691. évi tanácsülési jegyzőkönyvben keltezés nélkül szerepel egy, a tanácstól származó, latinnyelvű levél »ad Judicem Vesprimiensem«, amit a január 31-i és február 7-i ülések között jegyeztek be. A levél aláírása: »Consul et totus Senatus hic.«⁶⁾ A »Pro impetranda parochia inferioris civitatis« ügyében 1698 november 24-én történt intézkedést és a »Humillima instantia P. Caesarei Ord. Min. S. Francisci«-féle előterjesztést 1699 január 26-án szintén latinnyelvű bejegyzésben olvashatjuk, azonban ez utóbbira már német nyelven hozza meg végzését a tanács.⁷⁾

A magyar nyelv ilyenformán az újonnan éledő pesti és budai közigazgatásban is mostoha gyermek marad. Csak itt-ott bukkan fel a tanácsülési jegyzőkönyvekben egy-egy név formájában, amiket azután latin betűkkel és magyar alakjukban jegyeznek be a gótbetűs német szöveg közé. Így olvashatjuk 1694 június 25-én a pesti tanácsülési jegyzőkönyvben: »Nemes Janos darumb weil er...«⁸⁾ stb., vagy ugyanott 1696 február 3-án: »Janos Diak klagt...«⁹⁾ stb. bejegyzéseket. Az 1688—1696. évi pesti tanácsülési jegyzőkönyvhöz fűzött »Register«-ben pedig Czizmazia Gergel, Forgatsné Elisabet neve után a Frühwirt nevét csakúgy gót betűkkel vezetik be, mint Gabor Szabo és Horuat Peter neve között a Heidtlerét.¹⁰⁾

Mindez természetesnek látszik, ha számot vetünk azzal a körülménnyel, hogy a magyarországi közigazgatás maga is — bár kétségtelenül magyarszellemű — de latinnyelvű volt. A telepések akkommodációja szempontjából a latinnyelvű közigazgatásra nincsen okunk követet dobni. Az új lakosokra irányuló latin hatás ugyanis, bármilyen paradoxul hangozzék is, voltaképpen idegennyelvű köntösben magyar hatás volt.

A latin nyelv hatásának eredményességét több körülmény segíthette elő. Egyrészt a telepések régi hazájában a feltörekvő nemzeti kultúra éppen a XVII. században vívta döntő harcát a latinitással, és ez a harc kivándorlásuk idejére nem zárult le teljesen. Ilyenformán már hazulról hozhattak latin hatásokat. Másrészt a pesti és budai közigazgatás a dolog természete szerint nem lehetett elszigetelt, számos szál fűzte fölé- és igen sok esetben mellérendelt más közigazgatási hatóságokhoz, amelyeknek nyelve úgyszólván általánosan latin. Továbbá és nem utolsó sorban elősegíthette a latin nyelv hatását annak holtnyelvi mivolta. A telepések származási és lelki összetartozásukat, tradícióikat a legkevésbé láthatták veszélyeztetve a latin nyelvvel, amely azonban így is egyre szorosabban fűzte őket annak a szellemnek életformáihoz, igényeihez és kultúrájához, amellyel holtnyelvi mivoltának ellenére Magyarországon telítve volt.

A latin nyelv közvetítő és kiegyenlítő szerepe pesti, budai és óbudai vonatkozásban a XVIII. század folyamán sem engedí a mérleg serpenyőjét a magyar nyelv ügyének rovására billenni. A még távolról sem nemzeti-ségi alapokon, de mindenesetre felbukkanó magyarnyelvi problémákkal

a pesti, budai és óbudai tanács könnyűszerrel megalkudhatott és meg is alkudott. Nincs itt másról szó, mint arról, hogy a magisztrátusok joghatóságának területén lakó magyar nemzetiségűek és nyelvűek magyarnyelven állítják ki kötelezvényeiket, magyarul írják végrendeleteiket, magyarul teszik meg judiciális ügyekben vallomásaikat és igencsak ritka esetben magyarul instálják meg a tanácsot.¹¹⁾ A mellérendelt közigazgatási hatóságok — elsősorban a megyék és ritkábban a városok — magyarnyelvű megkeresései sem hozzák zavarba a magisztrátust. Változatlanul németül, illetőleg hovatovább latinul folyik a közigazgatás és magyarnyelvű megkeresésre is latinul hozzák meg a határozatot.¹²⁾ Ha figyelembe vesszük a jobbára csak külső tényezők magyarnyelvű iratait is, akkor beszélhetünk a pesti, budai és óbudai közigazgatás háromnyelvűségéről, ami a német nyelv kezdeti kizárólagosságát tekintve valóban nagy lépés a magyar nyelv ügyének ideáljai felé.

Sajnos, az ideálok túlságosan messze látszottak a látóhatár peremén, és II. József nyelvrendelete ködbe veszti fényeiket. A helytartótanács leiratának 2. bekezdésében foglaltak, melyek nyelvi állapotainkra vetnek fényt, nem járnak messze az igazságtól: »Si hungara Vernacula in eodem Hungariae Regno, Partibusque illi adnexis, magno item Transylvaniae Principatu communis foret, posset tum equidem in ipsis etiam pertractandis publicis Negotiis illius usus fieri, ast notum est, germanicam, illyricam cum multiplicibus illius dialectis, item vallahicam adeo perinde in usu esse, ut hungarica pro communi lingua haberi omnino nequeat.«¹³⁾ A Révai, Bessenyei és társaik által indított magyarnyelvi mozgalom azonban — melyet hívei nem mártottak még a politika kétes gyógyhatású vizeibe — nem hozhatta még meg a nyelvrendelet idejére gyümölcsseit. Nagyon messze járt még attól, hogy hatása a közigazgatási nyelv területén is számottevő eredményeket mutathatott volna fel. Természetes, hogy II. József rendelete gyökerestül kitépte a közigazgatási magyar nyelv amúgyis zsenge hajtásait.

A császár 1784 május 11-én kiadott rendelete, melyben a német nyelvet hivatalos nyelvül elrendeli — mint annyi más intézkedése — szelet vetett és vihart aratott. Országos viszonylatban pedig olyan küzdelmet kezdeményezett a magyar nyelv érdekében, melynek zajától egy fél évszázadon keresztül hangos volt politikai életünk. A rendelet a helytartótanács útján, 1784 május 18-án, egyazon napon jut el a pesti és budai tanácshoz. A két városra vonatkozó részét a rendelet harmadik pontjában olvashatjuk: »Tertio. A prima Novembris 1785. cuncti Comitatus, Liberae Regiaeque Civitates, Districtus item separatas portas habentes, ac respective sedes, cuncta item subalterna cameralia Officia, universa sua Negotia Lingua germanica tractare, ac in hac tam Relationes suis Instantiis, demissas item ad R. Majestatem suam Remonstraciones, prout et cunctas invicem ducendas Correspondentias exarare debebunt; Quemadmodum etiam Cancellariae Regiae Hungarico Transylvanico Aulicae in Mandatis datum est, ut Expeditiones ad subalternas Jurisdictiones, Comitatus videlicet et Civitates, nec non Districtus separatas portas habentes dimittendas, ut superius dictum est, usque primam Novembris 1785. latino Idiomate, dein Spatio duorum annorum tam easdem, quam et universas Litteras

patentes columnaliter in una quidem latine, in alia vero germanice conceptas, dein vero evoluto hoc termino non nisi germanico Idiomate expeditur: Quod ipsum provincialia quoque Dicasteria in suis ad varias Regni Jurisdictiones dimittendis Expeditionibus observabunt.«¹⁴⁾

Nem mondhatjuk, hogy a pesti vagy budai magisztrátus kapva-kapott volna az alkalmon a német nyelv általános alkalmazását illetőleg. Úgy látszik egy évszázad és a meg-megújuló hatások nem tűntek el nyom nélkül. A nyelvrendelet vétele után — bár életbelépésének időpontja előtt — sokhelyütt találkozunk a már jólismert latin kifejezésekkel. Így többek között a budai tanácsülési jegyzőkönyvben: »Sessio Die 30-a Septembris 1784«, a németnyelvű bejegyzések után pedig latin nyelven írják be: »Hodierna sessione alia item Publicum Civitatis Statum tangentia negotia assumpta sunt.«¹⁶⁾ A rendelet életbelépése — 1785 november 1 — után azonban a tanácsülési jegyzőkönyveket valóban egyöntetűen német nyelven vezetik. A jegyzőkönyvek nyelve mégsem jelenti egyúttal azt, hogy a közigazgatás egész vonalán áttértek a német nyelvre. A helytartótanács még 1787-ben is kénytelen megróni a budai tanácsot: »Deutsch und nicht mehr lateinisch sollen die Berichte eingesendet werden.«¹⁶⁾

II. József halálával a kulturális alapokon elgondolt nyelvi mozgalom égető problémává válik. Átalakulásakor még a századfordulón leszakad racionalista emlíőről és politikum lesz belőle.¹⁷⁾

Pesti, budai és óbudai vonatkozásban a meginduló nagy harcnak nincsenek nagyobb terjedelmű nyomai. Messze is esnek a küzdelmek központjától, hiszen a diéta Pozsonyban ülészik, a magyar nyelvre vonatkozó első törvény pedig — az 1790 : XVI. t.-c. — nem érinti közelebbről a közigazgatást. A német nyelv általános használata mindenesetre csakhamar felenged, és mind a latin, mind a magyar tért nyer az ügyvitelben. E térfoglalás a hivatalos közigazgatásban — különösen ami a magyar nyelvet illeti — eleinte nagyon szerény méretű és inkább jellegében lényeges. Addig ugyanis, míg a XVIII. század megelőző szakában csak magyar nyelvű megkeresésekről, beadványokról, adóslevelekről és hasonlókról volt szó, és a tanács maga a német, illetőleg a latin nyelvet használta hivatalos nyelvként, most már előfordul, hogy maga a tanács hoz — úgyszólván kivétel nélkül — magyarnyelvű megkeresésre, vagy beadványra hasonnyelvű határozatot. Így pl. Pest vármegye megkeresését 1794 május 7-én az 1772. számmal magyar nyelven vezetik be a pesti tanácsülési jegyzőkönyvbe és ugyancsak magyar nyelven hoznak rá határozatot.¹⁸⁾ Ez a tény már világosan mutatja a közigazgatás valóságos háromnyelvűségét. A háromnyelvű közigazgatás néha egészen változatos jegyzőkönyveket produkál. Pesten pl. 1796 február 18-án a 668. és 669. számmal bejegyzett tárgyak latinnyelvűek, a 673. számmal bejegyzett magyar- és a 677. számmal bejegyzett tárgy németnyelvű.¹⁹⁾ Tehát ugyanazon a napon, egyazon ülésben három nyelven folyik az ügyvitel.

A XIX. század első négy évtizedében Pest, Buda és Óbuda közigazgatásának háromnyelvűsége egyre szembetűnőbbé válik. Ez idő alatt a magyar nyelv megközelíti két társának jelentőségét. Alkalmazásának terjedelme nem éri ugyan el amazokét, mert az iratok és jegyzőkönyvek túlnyomó többsége német-, illetőleg latinnyelvű marad, de elvi

akadály — legalább is belső használatban — nincs érvényesülésének, és gyakorlatilag is mindinkább növekszenek és bővülnek használatának előfeltételei.

Ismeretes dolog a megyék és a megyéken keresztül a nemesség részvétele a magyar nyelvi küzdelmekben. »A pipás nemesek véleménye«²⁰⁾ mely a magyar nyelvkérdéssel felbolygatni véli a nemzetiségi indulatok viperáit és a deák nyelv érdekében emel szót, egyre inkább elszigetelődik, és a vármegye valójában éppen nemes tagjaival lesz leghathatósabb támogatója, istápolója nyelvünk ügyének. Ez a nemesség, mely eddig a városi hivatal dotációját túl alacsonynak és presztízset megyei értelemben jelentéktelennek tartotta, egyre több érdeklődést mutat a városi ügyek iránt, és az 1822-es pesti magisztrátusban már hat nemes ül.²¹⁾ Adataink nincsenek rá, hogy itt közvetlenül munkálták volna a magyar nyelv érvényesülésének útját, de semmi esetre sem voltak ártalmára.

A magyar nyelv gyakorlati hasznát igazolta úgyszólván minden megkeresés és átirat is, mely a megyei hatóságoktól érkezett városaink tanácsához. Csak természetes, hogy az a megye, mely meg-megújuló küzdelembe küldte követeit a magyar nyelv érdekében a diétákra, minden alkalmat megragadott, hogy magyarul is készítse iratait és így természetesen azokat is, melyeket Pestre, Budára, vagy Óbudára küldött a nemes tanácshoz.

Mindennél jobban kidomborította azonban a magyar nyelv gyakorlati jelentőségét városaink előtt az 1830: VIII. törvénycikk, melynek 4. §-a nem mond kevesebbet, mint: »Ut a modo in posterum ad munia publica intra limites regni nemini, qui linguae etiam hungaricae gnarus non est-huc non intellectis actu fungentibus, aditus pateat.« A törvény e rendelkezése nemcsak sokat mond, de még többet feltételez. Nevezetesen azt, hogy minden közhivatal elé már oly számos magyar nyelvű ügyirat kerül, hogy a magyar nyelv ismerete minden közhivatal viseléséhez elengedhetetlen feltétel.

Hasztalan gúnyolódik egy Baselben kiadott magyarellenes élű röpirat szerzője — »In dem Mittelpunkt von Ungarn selbst zu Pest und Ofen, wird so wenig magyarisch gesprochen, dass man eher in Steyermark, als in dem Magyarenlande zu sein wähnt«²²⁾ — a fejlődés természetes vonalát megtörni, vagy éppen feltartóztatni nagyobb erők sem tudhatták, mint az ilyen propagandisztikus túsúrások.

A magyar nyelv helyzete a háromnyelvű közigazgatásban a belső és külső hatások eredményeképpen oly mértékben szilárdul meg, hogy Pesten is, Budán is, Óbudán is szokássá vált, hogy a határozatokat most már kivétel nélkül a beadvány vagy megkeresés nyelvén intézik el, és a tanácsülési jegyzőkönyvekben is szaporodik a magyar nyelvű bejegyzések száma.²³⁾

A hármas nyelvhasználat azonban egyre különösebb eseteket produkál. Óbudán a tanács megújításakor 1833-ban ezt találjuk a jegyzőkönyvben:

»Restauratio Magistratus.

1. Anno 1833. den 7. December wurde unter dem Praesidio des Herrn... [stb.]

2. [németül]

3. Hat der beisitzende Herr Oberstuhlrichter Johann von Simontsits folgende in der ungarischen Sprache vorgetragene Erklärung gemacht: — Minthogy azt tapasztalom, hogy egynémely lakosok és előljárai hivatalban lévő személyek néminemű panaszok felfedezésiben egy alattomos össze-jövetelt tartván... [stb.]

4. [magyarul]

5—11. [németül]

Sub Praesidio Domini Provisoris de eodem dato.

12—15. [németül].^{23/a)}

Ez a jegyzőkönyv már csaknem paródiája a háromnyelvűségnek, mert egy napon, egy ülésben és egy közgyűlési tárgyban használja a három nyelvet.

Ilyen és hasonló visszasságok felmerülésével, melyek hovatovább a közigazgatás komolyságát veszélyeztetik, eszünkbe jut II. József nyelvrendeletének indokolása, mely a közügyek vitelét egy nyelvhez köti, éppen annak az egységes állameszmének és ügykezelésnek az érdekében, amelynek ideáljai elhomályosították előtte a nemzet fogalmát és igényeit. Most azonban, mire a 40-es évekhez értünk, éppen a nemzet fogalma kristályosodott ki, és e nemzet óhajtotta berendezni saját államának ügyeit és meghatározni ügyvitelének nyelvét, de most már csak az egyetlen természetes módon: magyarul.

A félévszázados nyelvküzdelmek utolsó állomását jelző két törvény — az 1839/40: VI. törvénycikk és 1843/44: II. törvénycikk — véget is vet a háromnyelvű közigazgatásnak.

Pest, Buda és Óbuda hivatalos nyelve is e törvényekkel lesz magyar, miután 1839—1840-től már a gyakorlatban is mind nagyobb szerep jut a magyar nyelvnek a három város közigazgatásában.

Érdekes, hogy a helytartótanácsnak 1841-ben éppen azt a pesti tanácsot kell figyelmeztetnie az 1839/40: VI. t.-c. 3. §-ára — mely a helytartótanács intéző és körleveleinek hivatalos nyelvét a magyart rendeli — amely pesti tanács pedig a két testvérvárost mindig megelőzte a magyar nyelv körüli buzgalomban.²⁴⁾ Buda főváros magisztrátusa pedig, mely még 1787-ben is — tehát a császár német nyelvrendeletének életbeléptetése után két évvel — latinul küldte egynémely iratát a helytartótanácsához, amiért annak részéről megrovásban is részesült, most 1845-ben ismét latinul küldi fel a helytartótanácsához adóbehajtási jegyzékét. Az intelem — immár a magyar nyelv érdekében — most sem marad el a helytartótanács részéről, egyebek közt a következő szavakkal: »...e városi tanács ezennel oda utasíttatik, hogy azt a törvény rendeletéhez képest a jövőben mindig magyar nyelven készítve mutassa be.«²⁵⁾

A hivatalos magyar nyelv alkalmazása mellett tekintettel vannak a hatóságok a nemzetiségi és nyelvi adottságokra. Óbudán pl. 1844 november 15-én a tanácsülési jegyzőkönyvben tanukihallgatásról olvasunk. (742. sz.) Nemcsak elfogadják a tanu németnyelvű vallomását, hanem a jegyzőkönyvbe is német nyelven vezetik be: »2. Ösmeri-e a tanu hontmegyei kövesdi mézáróst, Frey Jánost? — ad 2. Ich kenne den Johann Frey von Kövesd.«

Sajnos a pesti, budai és óbudai ügyvitel magyar nyelvének megizmosodására alig jut 5—6 esztendő. A szabadságharc tragikus kimenetele

gátat vet szépen indult fejlődésének, és a fél évszázad küzdelmeiben kiharcolt eredmények lassan veszendőbe mennek.

Még a szabadságharc elbukásának évében, november 27-én rendelet érkezik a cs. kir. főispántól Buda város akkori polgármesteréhez, Walheim Jánoshoz, hogy »...a lakosság között divatozó nyelvkülönbözésekre figyelve [közölje,] hány példányban lennének a felsőbb rendeletek jövőre megküldendők.«²⁶⁾ Hivatalosan 1851-ben egyelőre arra figyelmeztetik a polgármestert, hogy a katonai hatóságokkal német nyelven érintkezzenek.²⁷⁾ Két esztendővel később azonban már a cs. kir. helytartóság két — bár más hatósághoz címzett — rendeletet közöl a budai tanáccsal, melyekben az igazságügyi, telekkönyvi és árvaügyi iratok német nyelvéről történik intézkedés.²⁸⁾

Az 1850. évtől fokozatosan gyérülnek a magyarnyelvű iratok, és ritkulnak a tanácsülési jegyzőkönyvek magyarnyelvű bejegyzései, hogy 1854 január 1-re átadják helyüket a közigazgatásokra rákényszerített német nyelvűeknek.²⁹⁾ 1854—1860 között, hat esztendőn keresztül megszakad a magyar hivatalos nyelv használata. Pest, Buda és Óbuda közigazgatása zökkenő nélkül tér át a német nyelvre, hiszen alig tíz évvel ezelőtt még ügyvitelének jelentős részét német nyelven intézte.

Buda főváros 1860 augusztus 21-i ülésében rendeli el a magyar nyelvnek »újéből« használatát »a kor igényeinek hódolva« és helyezi vissza »ősi jogaiba«. Ugyanezen év október 24-én körlevelet is készít a magyar hivatalos nyelv alkalmazásának körülményeiről és minden hivatalának megküldi.³⁰⁾

Kitűnik e körlevélből, hogy a tanács a magyar nyelv ősi jogaiba leendő visszahelyezését egyhangúlag, de oly módon határozta el, hogy

»1. A magyar mint hivatalos nyelv mind a bel-, mind a külügyekben a városi ügy, mint a községtanácsnál ismét használtassék.

2. A tanács és községtanácsi ülésekben az írás és szóbeli tárgyalások mind magyar, mind német nyelven történhessenek.

3. Tekintve Buda főváros nagyobb számú német ajkú lakosait, a német beadványokra német határozat hozassék, és végre

4. A felekkeli tárgyalások lehetőleg mindig anyanyelvükön, azaz magyarul és németül vitessenek.«

A körlevelet két példányban — magyarul és németül — sokszorosítatják, és minden hivatalnak juttat a tanács mindkét példányból.

A körlevél szerint a magyar nyelv használatát még 1860 november 1-én meg kell kezdeni, egyedül a jegyzőkönyvek tekintetében és »általában a kezelési ügyekben« lehet szó az időpont 1861 januárjára való elhalasztásáról. A német nyelv előnyére csak a katonai és adóhivatali ügyvitelben elnéző, de itt is csak azért, mert a könyvek németnyelvűek és ezeknek »átváltoztatása leküzdhetetlen akadályokba« ütközik.

A hivatalnok urakat felszólítja, hogy kiki a magyar nyelv tanulásában buzgólkodjék, — ha ugyan valaki e nyelvet nem beszélné — mert »e felszólításnak sikernélküli lefolyása által netalán rájuk háramló következményeket csupán önmaguknak tulajdonítani kényteleníttetnének«.

Végül utolsó szakaszában intézkedik a körlevél a magyar »műszavak« körül támadható kételyek eloszlatása felől is és meghagyja a hivataloknak,

hogy e tekintetben »az egyformaság végett« a polgármesteri hivatalhoz forduljanak.

Csak e körlevél kibocsátása után érkezik meg a tanácshoz a m. kir. helytartóság november 23-án kelt 34.303. számú leirata, melyben közli a császár és király október 20-án kelt legfelsőbb elhatározását, melyben az ország minden közigazgatási és törvénykezési hatóságainál a magyar nyelv hivatalos használatát elrendeli.³¹⁾

A közigazgatásilag Budához kapcsolt Óbuda természetszerűleg Budához igazodik a magyar hivatalos nyelv ügyében olyannyira, hogy a budai hivatalok számára készített körlevelet a budai tanács Óbudára is megküldi mind magyar, mind német szövegével. 1860 október 30-án érkezik meg Óbudára a körlevél,³²⁾ de itt elhalasztják a magyar nyelv ügyében való intézkedést 1861 januárjára, amikor Óbuda mint mezőváros saját maga intézi el az ügyvitelének nyelve körül szükséges teendőket.

Önállóságának visszanyerése előtt egyetlen esetben mégis intézkedik az óbudai tanács, amely intézkedésével igazolja, hogy a Budától vett körlevelet valójában tudomásul vette. És pedig 1860 december 15-én³³⁾ elbocsátja állásából a jegyzői hivatal díjnokát, mert nem tud magyarul, és ugyanazon a napon alkalmaz helyébe mást, akiről ugyan nem mondja a határozat sehol, hogy jártas volna a magyar nyelvben, de a megelőző intézkedésekből ez már logikusan következik. Érdekes, hogy mind az elbocsátást, mind az újabb alkalmazást tartalmazó tanácsülési határozatot, bár világosan a magyar nyelv érdekében történik, német nyelven hozzák meg és vezetik be a jegyzőkönyvbe.

Amikor azonban Óbuda közigazgatási jogállása megváltozik, és Pest megye kötelékében mezővárossá alakul, azonnal intézkedik az ügyvitel hivatalos nyelvének megállapítása tekintetében. 1861 január 12-én foglalkozik a tanácsülés a kérdéssel és a város hivatalos nyelvül a magyar nyelvet teszi meg.³⁴⁾ Meghagyja ugyan a lehetőséget, hogy »amennyire szükségeltetnék«, a tanácsi végzéseket német nyelvre is lefordítsák, de közigazgatása a város belső ügyeiben is magyar nyelven folyik. Ezt a határozatot már magyarul hozza meg a tanács, és ugyanígy vezetik be a tanácsülési jegyzőkönyvbe is.

A megyei hatóság még 1863 május 13-án is kötelességszerűen figyelmébe ajánlja az óbudai tanácsnak az 1863 március 29-én kelt 4108. számú királyi udvari rendelet intézkedéseit,³⁵⁾ melyek »szoroson községi ügyekben« lehetővé teszik a nemzetiségi igények figyelembevételét az esetleges »szenvedelmes súrlódások megszüntetése, illetőleg elhárítása tekintetéből«, Óbudán azonban »hivatalos nyelvül ezentúl is a magyar nyelvet használni határoztatván«, a rendeletet egyszerűen tudomásul veszik.

Budát és Óbudát megelőzve Pest városa az első, mely a magyar nyelv ügyének aktualitását fontolóra veszi.³⁶⁾ Sem Budán, sem Óbudán nem találkozunk a hivatalos iratokban a nemzetiségi érzés megnyilvánulásának olyan formáival és mértékével, mint amely Pest város összes nyelvi intézkedésében megnyilvánul. Pest példájának ereje bizonyára közreműködött abban, hogy a budai tanács jóval megelőzve az októberi nyelvrendelet kézhezvételét, foglalkozik a kérdéssel.

A pesti községtanács 1860 augusztus 14-én foglalkozik először a magyar nyelv ügyével megállapítván, hogy hazánkban a nemzeti élet oly mértékben fejlődik, hogy azt Pest városa többé észrevétlenül nem hagyhatja.²⁷⁾ Elérkezettnek látja az időt a magyar nyelv jogaiba való visszahelyezésére és úgy véli, hogy a haza bizodalmas várakozással tekint felé. Elhatározza tehát, hogy már ugyanezen ülés jegyzőkönyvét magyarul vezeti — bár fordításképen megszerkeszti németül is egynémely tanács-tagra való tekintettel. Felhívja egyúttal Pest városa tanácsát, hogy a maga hatáskörében is igyekezze a nemzeti nyelvnek illő érvényt szerezni.

Éppen három héttel később, szeptember 5-én foglalkozik a tanács a magyar nyelv ügyével.³⁸⁾ Mindenekelőtt örömteljes készségét jelenti ki, a nemzeti nyelv előmozdításában résztvehetni. Miután pedig véleménye szerint sem törvényt, sem más törvényes rendelkezést nem sért, sőt a haza irányában kötelességet teljesít: közakaratólag hozza meg határozatát:

»1. A belső kezelési és igazgatási nyelv kizárólag a magyar leend, mi folytán a kebelbeli hivatalok meghagyásokat és utasításokat egyedül e nyelven nyerendek és ugyanabban vonatkozó jelentéseiket tenni tartozzanak.

2. A belföldi, e tanáccsal egy polcon álló közigazgatási és törvényszéki hatóságokkal előforduló levelezésekben szabály gyanánt ezentúl csak a magyar nyelv használtassék.³⁹⁾

Egyedül a katonai és külföldi hatóságokhoz, valamint a császári és királyi helytartósághoz intézendő iratok tekintetében tesz engedményt a német nyelv javára, de csupán azért, mert »a méltányosságon nem akar csorbát ejteni«. A határozatot még aznap közli az összes hivatalokkal és tíz nappal később már arról is gondoskodik, hogy gyakorlatilag is minden nagyobb nehézség nélkül megvalósuljon.

Szeptember 15-én ugyanis a »hivatalos műszavak magyar nyelvbeni megállapítása« tárgyában újabb határozatot hoz a tanács és felszólítja az összes hivatalokat, hogy kiki mutassa be a működési körébe vágó és eddig használatban volt német műszavaknak jegyzékét, melyeknek helyes magyar kifejezésekkel való pótlására külön bizottságot tervez.⁴⁰⁾

Sehol nem intézkedik azonban a tanács a hivatalnokok magyar nyelvtanulása felől, sőt úgy látszik egy későbbi intézkedéséből, hogy a nemzeti nyelv ismeretét mindenki részéről feltételezi. Így mikor a mérnöki hivatal vezetője németnyelvű előterjesztésében — bár különös örömmel veszi tudomásul a nemzeti nyelv bevezetését — azt jelenti, hogy két mérnöke nem tud magyarul és a mérnöki iskolák németnyelvűek lévén, a mérnöki szakkifejezések alkalmazása körül aggodalmai vannak, mindent egybevetve, a tanács magyarnyelvi rendeletének eleget tenni nem tud: a tanács ridegen elutasítja érveléseit.⁴¹⁾ Szigorúan meghagyja a mérnöki hivatalnak, hogy a tanács határozatának megfelelően, ügyvitelében a nemzeti nyelvet alkalmazza, »a magyar nyelvet használni szoros kötelességének ismerje, mert az a nehezmeny, mintha a magyar nyelvben a műtani műszavak hiányoznának — merőben alaptalan«. Egyenesen tiszteletlenségnek és engedetlenségnek minősíti a határozatával szemben megnyilvánult ellenvéleményt és hasonló eset ismétlődésével »komolyabb intézkedéseket« helyez kilátásba.

A mérnöki hivatal jelentésének hangjából úgy látszik arra következtetett a tanács, hogy ott a nemzeti nyelvre vonatkozó intézkedéseinek egyenesen útját állják. Egyébként tisztában volt a kezdeti nehézségekkel és nem egy esetben megértést tanúsított. Kitűnik ez abból is, hogy amikor az egyes hivatalok németnyelvű »műszavaikat« élbe terjesztik, a jegyzékeket kísérő jelentések egynémelyike németnyelvű, és a tanács egyetlen hivatalt sem ró meg németnyelvű kísérő jelentéseért. Magyar nyelven küldi a tanácshoz jelentését a levéltár, a számvevőhivatal, az iktatóhivatal, az összeírás hivatal, a Rókus-kórház gondnoki hivatala és a városi szegény-ápolda gondnoksága. A műszavak legterjedelmesebb jegyzékét a levéltár mutatja be, ami természetes is, mert az egész közigazgatás írásbeli lecsapódása lévén, úgyszólván minden ügy megfordult a kezén.

Egyedül a Rókus-kórház gondnoki hivatala állít össze a műszavakról kéthasábos jegyzéket német és magyar nyelven. A kifejezések közül alig egynehány kivételével csaknem valamennyi ma is él közigazgatásunk nyelvében és egyúttal letagadhatatlan bizonyítéka akkori közigazgatási nyelvünk használhatóságának. (Pl. Communicat : közlemény, Kurkosten : ápolási díjak, Dupplicat : másolat, Certificat : bizonyítvány, Armuts-Zeugnis : szegénységi bizonyítvány, Unterbreiten : felterjeszteni, Amtshandlung : tiszti eljárás, Diurnist : díjnok, Superrevision : felülvizsgálat, Bezirk : kerület, Exemplar : példány stb.)⁴²⁾

Pest város hivatalaiban már a részletkérdések megoldása folyik, amikor a magyar királyi helytartóságtól megérkezik a november 23-i keltezéssel aláírt, 34.303. számú, Budáról már jól ismert magyar nyelvi rendelet, mely az október 20-i királyi rendelkezéseket tartalmazza. Az iratot a helytartóság a városi tanácshoz címezi, és november 30-ával iktatják. A tanács csak 1861 január 9-én juttatja az iratokat rendeltetési helyükre, a közgyűlés elé.

A közgyűlés »komoly nehezteléssel« foglalkozik a leirattal. Részben azért, mert mellőzve érzi magát, hogy az irat a tanács közbeiktatásával jut el hozzá, másrészt azért, mert a neki kijáró címet nem kapta meg az iraton. A közgyűlés határozatának hangja mindenesetre magán viseli a sértődöttség hangulatát, de felháborodása ellenére sem téved, amikor a határozatban — 1861 január 16-án — kimondja, hogy »Pest város hatósága a nyelvkérdésben annyira tisztában van önmagával és a város közönségével, hogy ezen helytartósági utasítást egyszerűen csak tudomásul veheti.«⁴³⁾

A közgyűlés intézkedésére a nemzeti nyelvet illetőleg valóban nem volt már szükség, mert hosszú idő után ismét hivatalos nyelvvé lett nemcsak Pestnek, hanem az ország szívében fekvő két testvérvárosnak: Budának és Óbudának is.

Baraczka István

JEGYZETEK.

- 1) V. ö. Szekffü Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790—1848. Budapest 1926. 18. l. (a továbbiakban: Szekffü: i. m.)
- 2) V. ö. Bánrévy György: Az első hivatalos intézkedések a visszafoglalt Budán 1686-ban. Különlenyomat a Tanulmányok Budapest multjából c. kötetből. Budapest 1937. 18. l.
- 3) Pesti lvt. Tanácsülési jegyzőkönyv 1688—1696.
- 4) U. o.
- 5) V. ö. Budai lvt. Tanácsülési jegyzőkönyv 1688—1690 és 1694—1699.
- 6) Budai lvt. Tanácsülési jegyzőkönyv 1687—1695.
- 7) V. ö. Budai lvt. Tanácsülési jegyzőkönyv 1694—1699.
- 8) Pesti lvt. Tanácsülési jegyzőkönyv 1688—1696.
- 9) U. o.
- 10) U. o.
- 11) V. ö. Pesti lvt. Proc. civ. 163/1747, 171/1749, 181/1757, 212/1757, Int. a. a. 383. — Óbudai lvt. Tanácsi iratok 7. és 12. sz.
- 12) V. ö. Pesti lvt. Int. a. a. 393.
- 13) Pesti lvt. Int. a. a. 6424.
- 14) U. o.
- 15) Budai lvt. Tanácsülési jegyzőkönyv 1784.
- 16) Budai lvt. Loc. 85/1787.
- 17) V. ö. Szekffü: i. m. 22. és 23. l.
- 18) Pesti lvt. Tanácsülési jegyzőkönyv 1794.
- 19) U. a. 1796.
- 20) V. ö. Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777—1848. Budapest 1927. I. köt. 456. l.
- 21) V. ö. Oszetzky Dénes: A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor Budapest 1935. 60—61. l.
- 22) Durch welche Mittel lässt sich die Verbreitung der magyarischen Sprache unter den Einwohnern Ungarns am sichersten erzielen? Basel 1834. (Gedruckt bei Schneider). Ismeretlen szerzőtől. 52. l.
- 23) V. ö. Pesti lvt. Miss. a. n. 8823, Miss. a. n. 8841. — Budai lvt. Corr. Mag. 1210/1835, Corr. Mag. 1197/1835, Corr. Mag. 1186/1835. — Pesti lvt. Tanácsülési jegyzőkönyv 1825 nov. 14 és 16. — Óbudai lvt. Tanácsülési jegyzőkönyv 1832 ápr. 11, 27 és dec. 13.
- 23/a) V. ö. Óbudai lvt. Tanácsülési jegyzőkönyv 1833.
- 24) Pesti lvt. Int. a. n. 9475.
- 25) Budai lvt. Loc. 2421/1845.
- 26) Budai lvt. Corr. Mag. 1826/1849.
- 27) Budai lvt. Corr. Mag. 1451/1851.
- 28) Budai lvt. Corr. Mag. 1497/1854.
- 29) V. ö. Pesti lvt., Budai lvt., Óbudai lvt. Tanácsülési jegyzőkönyvek 1850—1854.
- 30) Budai lvt. 1860. évi lajstromozatlan iratok.
- 31) Budai lvt. 8976/1860.
- 32) Óbudai lvt. Tanácsi iratok 10.399.
- 33) V. ö. Óbudai lvt. Tanácsülési jegyzőkönyv 1860.
- 34) Óbudai lvt. Tanácsülési jegyzőkönyv 1861.
- 35) Óbudai lvt. Tanácsi iratok 10.941.
- 36) Pesti lvt. I. 614/1860.
- 37) U. o.
- 38) U. o.
- 39) U. o.
- 40) U. o.
- 41) U. o.
- 42) U. o.
- 43) U. o.